

XLII. A KAMARAI IGAZGATÁS KORA.

A Részek kérése. Az 1715: XCII. t.-czikk. Török háború. A Temesi-bánság megalakítása és Arad déli részének elszakítása. A megyeiség 1718-ban. Consbruch aradi főispán helyett Edelspacher Zsigmond kamarai tisztartó. Teljes hatalma. Követküldés. Csak három nemesbirtok van a megyében. Rinaldo modenai herczeg óriási uradalma. Katonai, egyházi és megyei ellenhatás. A róm. kath. egyház állása Aradban. Megyerendezés és Carolina resolutio. Arad-Zaránd anyagi viszonyai. A két vármegye egyesítésének terve. Gróf Consbruch vármegye-alakítása 1735-ben.

III. Károly király 1712. márcz. 30. megerősítette a szatmári békekötést, ápril 3.-ára pedig országgyűlést hirdetett. Még együtt sem voltak a rendek valamennyien, mikor már is bizottságot küldtek ki a legszükségesebb tennivalók megjelölésére. — A bizottság pár nap múlva azt javasolta, hogy «a partiumokat, melyek eddig Erdélytől dependeáltak, úgymint Kraszna-, Máramaros-, Záránd-, Arad- és Biharvármegyéket Kővár vidékével együtt az erdélyi directiótól elszakaszszák; sőt immár azon munkálkodnak, hogy Erdélyországot reunialják Magyarországhoz és azután a magyarországi directiótól függjön. Annál pedig ártalmasabb dolog és károsabb — sóhajtott Cserey Mihály — nem lenne ennek a szegény hazának»¹⁾. Károly a május 21. kiadott hitlevélben egész általánosságban már meg is ígerte a visszacsatolást s az országgyűlésnek június 1. az iránt tett kérését, hogy a katonai határörvidék számára lefoglalt Pozsega-, Verőcze-, Bács-, Szerém-, Valkó-, Csongrád-, Csanád-, Békés-, Arad-, Záránd-, Torontál-, Bodrog- és Szörényvármegyéket az anyaországhoz visszacsatolja s a többi vármegye módjára szervezze, július 11. adott válaszában méltányosnak találta²⁾. Talán ezen lelkesedett föl Zárándvármegye, midőn még ezen esztendőben új pecsétet csináltatott magának, belevésztvén címerét is, mely kivont kardú magyar vitézt ábrázolt³⁾. Pedig még mindig zsarnokoskodott rajta a kir. kincstár. 1715-ben is panaszt emeltek Záránd-

¹⁾ Cserey Hist. 476—7. Horváth, Magyarorsz. tört. VII. 11. — ²⁾ Hazánk, VII. 125. Tört. Értesítő, VII. 159. — ³⁾ Kőrifata: SIGILLUM COMITATUS ZARANDIENSIS ANNO 1712. V. ö. Kozma, Záránd, 53. A teljes címer zöld mezőben folyót ábrázol, az előtérben kardot villogtató zöld mentés, vörös nadragos huszárral, a háttérben 3 szalmakunyhóval s 4 fenyővel. A címer-foszladék kék-sárga-vörös.

megye rendei az országgyűlés előtt, hogy a szegedi inspector erőszakosan kiűzte őket a halmágyi járás uradalmából s falvaiból; kérték tehát, hogy királyi decretummal adassák vissza javaikat¹⁾.

Az 1715. XCII. törvényczikk teljes elégtételt még nem adhatott a Részeknek. Ebben a király elösmerte ugyan, hogy Arad-, Zaránd- s a többi elszakadt vármegyét Magyarországhoz kell visszacsatolni; politikai és hadi tekinteteből azonban s mivel meg sincsenek még állapítva határaik, csak annyit engedett meg, hogy a kivitel, az ez ügyben kiküldendő bizottság határozatáig, függőben maradjon. A XCI. t.-cz. különben Aradon fő-, Boros-Jenőn pedig fők-harminczadot állított fel s így mind Aradról, mind Zarándról, mint már magyarországi vármegyéről intézkedett. A királynak igaza volt, midőn a visszacsatolásnak még csak elvét szentesítette. Hiszen a vármegyék közül Csanád, Torontál és Szörény még a török birtokában volt; Krassót, Temest és Kevét nem is említették; de meg tudni sem lehetett, voltaképp mit értenek egyik-másik vármegye alatt? Aradhoz számítják-e például Temesnek és Krassónak éjszaki részét, melyek a nemzeti királyok idejében kétségtelenül odatartoztak? Mert ha nem számítják oda s a mellett csakugyan kiveszik a polgári hatóság alól az aradmarosi határőrvidéket, Aradból tulajdonképp nem is lesz mit visszacsatolniok. Másrészt pedig a Körös vidékén levő vármegyékben megdöbbenően csekély volt a nemesek és honoratorok száma, úgy, hogy gyűlések tarthatása végett a meglevőknek több vármegyében is kellett vendégszerezelnök. Mikor pl. az 1715: XCII. t.-cz. értelmében 1715. július 23. Békésvármegye megalakult, Aradvármegyéből megjelent egyebek közt *Fandes* Ferencz aradi várnagy is, mint b. *Cosa* Lipót Antal aradi váraparancsnok helyettese s *Hanzell* Antal aradi harminczadigazgató, mint a szegedi kir. kamarai jószágigazgatóság megbízottja²⁾.

Csakhamar eltűnt Aradmegye megalakulásának az a nehézsége, hogy déli részeiben még mindig a török uralkodik. 1716-ban kitört a háború melyben *Löffelholz* aradi parancsnok — a szabadságharcz elnyomásában tanúsított szolgálatai jutalmául — már mint tábornagy vett részt s része volt a péterváradai győzelemben is. Az aradi parancsnokságot ekkor cserélte föl a péterváradival. Okt. 16.-án Temesvár is megnyitotta kapuit Jenő savoyai herczeg előtt s vele most már Aradvármegye déli része is felszabadult a török uralkodás alól, mely kisebb megszakításokkal 164 esztendeig tartott. Nov. 1. a bécsi kormány ezt is *Mercy* tábornok katonai kormánya alá rendelte³⁾. Nándorfejérvárnak 1717. aug. 17.-én történt visszavétele⁴⁾ biztosította ugyan a délvidéket a kereszténység számára, a háborúnak azonban még nem vetett véget. Jenő herczegnek két ezreddel Aradon át *Martigny* tábornokot sietve kellett küldenie a tatárok ellen,

¹⁾ *Orsz. lt.* fasc. ZNB. Lad. R. nro 172. — ²⁾ *Haan*, Békésm. hajd. I. 37. —

³⁾ *Szenteláray*, I. 132. — ⁴⁾ Az Aradon eltemetett vitézekről I. *Lakatos*, II. 47.

kiket különben kivert Máramarosból Károlyi, mielőtt *Martigny* odaérkezhetett volna¹⁾. A pozsárovácsi béke aztán 1718. július 21.-én teljesen visszaadta a temesi részeket a kereszténységnek, de nem Magyarországnak. III. Károly ugyanis, nem törődve az 1715: XLII. t.-cz.-ben tett ígéretével, Jenő hg. tanácsára ezeket a részeket *Temesi-bánság* név alatt katonai és kamarai tisztek, első sorban Mercy kormányzatára bízta.

Ebben a Temesi-bánságban mindössze csak 663 falu volt 21,289 házzal, a miből 1131 házzal 76 falu a régi Aradvármegye *lippai*²⁾, 10 falu pedig 202 házzal a temesvári járásnak egykor Aradhoz számított részére esik³⁾. Arad tehát 86 falut, vagyis 1333 házat, és így mintegy 6—7000 lakost vesztett az új rendezéssel. Mily nyomorúságosak lehettek a viszonyok, abból is kitűnik, hogy 70—70 házzal Lippa és Kápolnás voltak a leglakottabb helyek s hogy utánuk 46 házzal Pozsoga következett. Volt több falu is, melyben csak 2—3 ház állott. Egy hat esztendővel később készült térkép⁴⁾ szerint a temesi járás aradi részében csak 4 lakott és 10 lakatlan s a lippaiban 65 lakott és 70 lakatlan hely volt és ez utóbbiban 24 olyan pusztát írtak össze, mely gazdátlanul hevert⁵⁾.

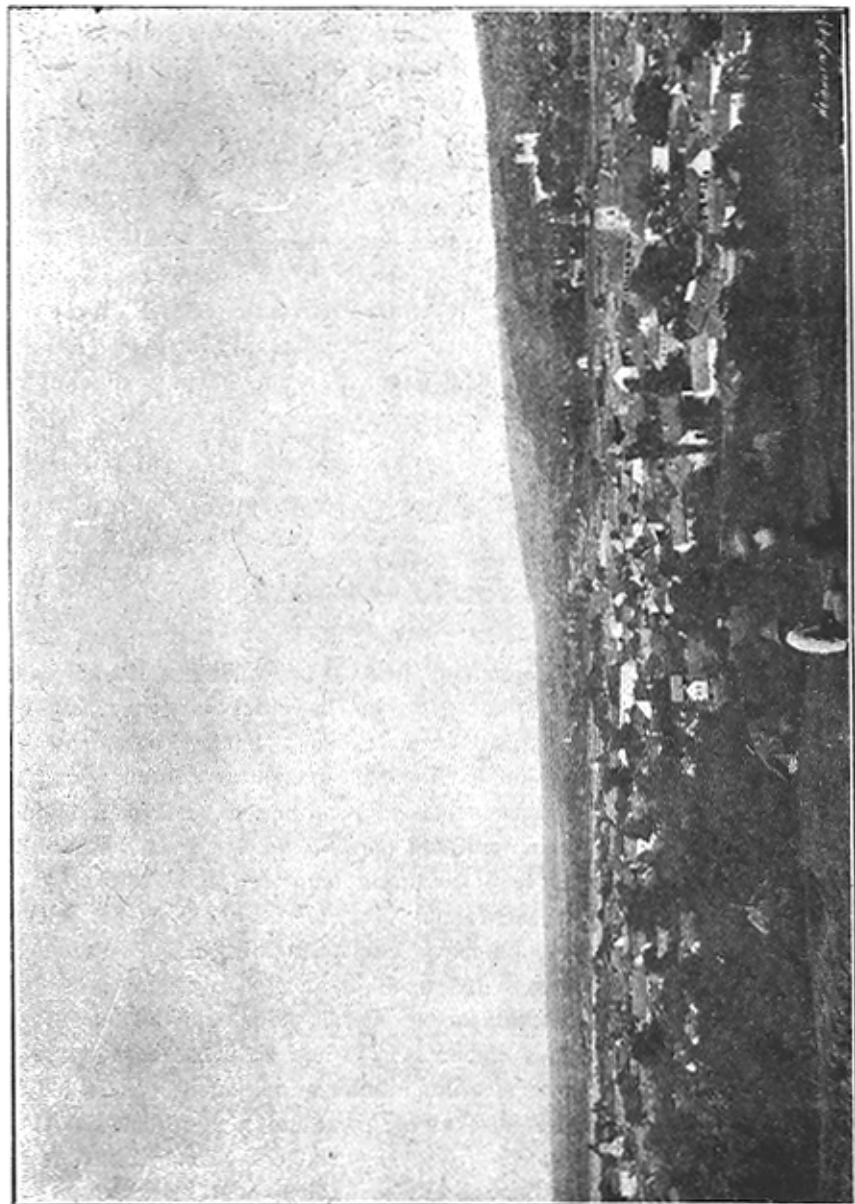
¹⁾ *Horváth*, VII. 74. — ²⁾ E falvak az 1717. évi összeírás orthographiája és (zárójelben) a mai helyesírás szerint ezek: Lippova (Lippa) 70 házzal; Sedekut vagy Edekut (Hidegkút) 20, Schnichiga (?) 7, Aschiasch vagy Alleusch (Ellősfalu, a mai Alios) 20, Chelmak (Kelmák) 20, Sorlem (?) 3, Siuna (Bunia) 10, Dorokosch (Dorgos) 20, Pateresch (Petercse, most Petris) 9, Belotinzi (Belotincz) 16, Laloschinzi (Lalasinicz) 10, Batto (Batta) 8, Junik (?) 12, Piliz (?) 10, Czela (Selle, most Czella) 15, Baka Messebo (Bakamező) 20, Wismurthi (Veresmart) 6, Birkesch (Birkis) 24, Capelnasch (Kápolnás) 70, Vellemare (Vallemare) 15, Capriore (Kapriora) 19, Kojasch (Kövesd, Kuvesdia) 9, Klople (?) 3, Gerschenisch (Gyertyános, ma Gertenés) 9, Grosch 16, Bulsiz (Bulcs) 6, Bischdischel (?) 5, Schinisch (?) 2, Boscheka (Pozsoga) 46, Salscheva (Szelcsova) 25, Sladina (Szlatina) 10, Pauloffi (Paulócz) 6, Prasnich (Brusznik) 25, Spatha (Spatta) 7, Radmannovsci (Radmanecz) 22, Hoaba (Ohaba) 11, Dobrojesse (Dobresty) 13, Loboschnik (Labasinicz) 15, Bara 25, Bagninczi (Balincz) 7, Visna (Vizma) 19, Krivavisna 19, Georg in Sakasch (Székas) 7, Dolnischkas (Dolni-Székas) 14, Illinzi (Illinczi) 3, Kistia (Kizdia) 16, Dollna Kistia 10, Dollna Kovesta (Kövesd) 15, Goirna Kovesta 16, Hodosch (Hodos) 9, Rajdojestzi (régén Radajócz) 11, Desch (Deszk) 16, Godinovo (Godonovo) 20, Stanschevo (Stancsova) 12, Hirnakova (Hernyákova) 7, Schumer (régén Simánd, most Sumanda) 9, Duboky Nadusch (Duboki- vagy Mély-Nádas) 11, Busat (Buzád) 7, Remeta (Remete, most Königshof) 6, Maschlok (Máslak) 14, Novo 11, Besan (Besen, most Busina) 19, Andrasch (Szent-András, Wiesenheidtől dk-re) 3, Pariza (Baricza, a mai Charlottenburg) 10, Ketchinzi (Keszencz) 20, Sakoritsch (Zagoricza) 8, Gabrieloffzi (Gabrilócz) 10, Scheffdareffzi (Sistarovecz) 13, Alcum (Alko, hegyénv Kladova mellett) 23, Kerestur (most Kreuzstätten vagy Breszt) 18, Kuttvily (Kútfő?) 11, Lirischhaz (Féregyháza, régén Fejéregyháza) 20, Bodosch (máshol Bottos, a régi Botegyház) 8, Viskut (Fűzkút, ma Fűskút) 4, Birischaz (régén Veresegyház) 19, Kis-Dellek (Kistelek) 25 házzal. (*Szentkélray*, 24. 1.) — ³⁾ A temesvári járásban: Fibesch (Füves, most Fibis) 20, Seshann (Szécsény, most Szécsány) 28, Magereus (Mogyorós) 13, Vinka (Vinga) 9, Monostor 38, Seleusch (Szöllős) 15, Zatralak (Zádoriak) 25, Fenlak 42, Potrok (Bodrog) 3, Delek (hajdan Farkastelek) 9 házzal. *U.-o.* 21. — ⁴⁾ *U.-o.* az 1723—25. évekből való térkép, s a helynevek gondos jegyzéke a 28. és 30. lapon. — ⁵⁾ *U.-o.* 32.

A bécsi kormány elhatározása ugyan nem szüntethette meg Aradnak a Maros balpartján való ősi jogait, ezeket a vidékeket azonban 1717-ben tényleg elszakította tőle. Aradvármegye történetében tehát nincs többé helye a Maros balpartján lévő területnek, mely 1717—1778-ig az ú. n. Temesi-bánsághoz, a vármegyék visszaállítása után pedig részben Temeshez, részben Krassóhoz tartozott. S mindamellet, hogy ez a vidék még ma is jobban húz Aradhoz, mint Temesvárhoz, vagy Lugoshoz, Aradvármegye rendjeinek sohasem jutott eszökbe, hogy komolyan visszaköveteljék a jogosan hozzájuk tartozó területet, s megyéjüket utóbb inkább Zaránd rovására kívánták kikerekíteni.

Lippa-város sohasem feledkezett meg arról a fontos szerepről, melyet, mint szabad királyi város, az egykori Aradvármegyében vitt. 1804-ben, 1809-ben és 1814-ben ismételve kérte szabad királyi városi jogainak helyreállítását, melyet azonban mindannyiszor¹⁾ megtagadott a kormány, mivel »még nem alkalmas városi kormányzatra.« Pedig 1816-ban, tehát mintegy 100 évvel Aradtól való elszakíttatása után, arra hivatkozhatott, hogy 15 utczájában most már 920 háza és 4011 lakosa van, s 200,000 frt váltságdíjat ajánlhatott. Lippán azóta ezerötszázra növekedett a házak és több mint 7000-re a lakosok száma. A hosszas katonai és kincstári kormányzat alatt elnémetesedett város jobbadán visszanyerte immár régi magyaros jellegét; épül, szépül és újabb virágzásnak indul; az egykori Arad déli részének fővárosától és vidékétől azonban, mint Aradvármegye kiegészítő részétől, ebben a monographiában búcsút kell vennünk. Adja Isten, hogy nagy multjához és fontosságához híven, a sors csapásaitól azonban megkímélve fejlődjék és gyarapodjék vidékével, az egykori Dél-Araddal együtt!

A déli részek elvétele után Aradból *csak az aradi és tótváradi járás maradt meg*; ezek szebb és termékenyebb részein is a rácz katonai határörvidék húzódott végig, úgy, hogy megyei életről voltakép szó sem lehetett. Azonban épp oly kevéssé szűnt meg az, mint a török hódítás idejében. A vármegye, melyet 1702-ben és 1717-ben úgy megnyirbált a bécsi kormány, 1718-ban új pecsétet készíttetett ezzel a büszke körirattal: SIGILLUM COMITATUS ÁRADIENSIS s belevéselte czímerét: a tövestül kiszakított élőfát²⁾, melyet két lihegő oroszlán tart³⁾. A pecsétet azonban nem használhatták, mert ezen időkben minden okíratot német köríratú pecsét alatt állítottak ki.

¹⁾ 1804. aug. 22.-én 13701. udv. kam. és 1816. január 12.-én 406. sz. a. *Lippai levéltár*, 447. sz. — 34. S. 45. Publ. Pol. 21783. — ²⁾ A szent-annai határban azon a helyen, hol a szentanna-világosi út Galsafelé elágazik, egy kútnál sokáig mutogatták azt a szílfát, az *Ulmot*, melyet ez a czímer ábrázolna. A hagyománynak azonban nincs alapja, mert ez a vidék csak később került Aradmegyéhez. *Bél* 1728. évi kézirata szerint (id. h. *Membrum* II. §. 2. — ³⁾ A két oroszlán tulajdonkép falevelet őriz.

Lippaváros.

A vármegyét tulajdonkép nem is főispán, hanem a kir. kincstár aradi praefectura igazgatta. Megtörtént ugyan, úgy látszik, a pecsét készítésével egyidőben, 1718-ban, hogy — jogaik fenntartása végett — az igen csekélyszámú nemesek és honoratiorok alispánt, szolgabírákat s más tisztviselőket is választottak; ezek azonban nem teljesíthették tisztségüket. Pedig főispánja is volt már a vármegyének; mert Mártonffy György erdélyi püspök, mint egyúttal aradi prépost, ilyenül 1721. aug. 10.-én gróf *Consbruch* Pált igtatta be¹⁾. Pár héttel később *Consbruch* okt. 20. Aradon „in Namen des gantzen Comitats“ mint „des löblichen Arader Comitats Obergeßpan“ erősítette meg azt a védőlevelet (*salva guardiát*), melyet III. Károly *Csernovics* Mihály aradi rácz katonalajosnak Bécsben 1720. szept. 25. adott²⁾. Utóbb, mikor 1724. január 10. az erdélyi országgyűlés elfogadta a *pragmatica sanctiót*, ő mint Aradvármegye főispánja volt jelen³⁾. Jóságokat is szerzett ugyan a vármegyében, a megye igazgatóságának élén azonban mégsem ő, hanem az aradi kamarai praefectus

Gróf *Consbruch* Pál aradi főispán aláírása.

vagy tisztartó, *Edelspacher* Zsigmond állott, ki az aradi és tótváradai járás élére egy-egy prókátort (*procuratort*), vagyis harminczadost nevezett ki. Bűnügyekben az aradi praefectus, pénzügyekben a kamara határozott és intézkedett. *Edelspacher* hasonló hatalommal igazgatta Zarándvármegyét is. Birtokos nemesség hiányában nemcsak a vármegyei, hanem a földesúri ügyek is mind az ő kezein fordultak meg; ő vetette ki és ő szedte be a vármegyében téli szálláson levő katonaság fenntartásának költségeit és számadásait soha senki sem ellenőrizte. Még 1737. júl. 5. is azt jelenthette Aradvármegye, hogy tulajdonkép *Edelspacher* egymaga Aradban a földesúr és a megyei hatóság s így ő «a vármegye egyeteme» — az *universitas nobilium*⁴⁾. Gyűléseket tartott ugyan néha, de olykép, hogy mivel Aradban alig volt nemes ember s 1715-ben az egész Aradon csak 2 honoratior akadt, a gyűlésre meghívta, illetőleg berendelte az aradi és szegedi sőtiszteket s harminczadosokat és a zarándi tisztartókat és ispánokat is és többnyire egy emberre bízta a jegyzőkönyv vezetését úgy Aradban, mint Zarándban⁵⁾. 1722-ben pl. *Kálnay* László volt a jegyző.

¹⁾ *Nagy*, Aradm. (kézirat a n. muzeumban), VI. 45. és 76. — ²⁾ Közli *Fábián*, I. 137—8. — ³⁾ *Századok*, 1879., 319. — ⁴⁾ A helytartótanács fölterjesztése a királyhoz 1737. aug. 14. Orsz. lt. HTT. XVIII. 163. V. ö. *Bél* kéziratával, id. h. — ⁵⁾ *Fábián*, I. 17—18.

Edelspacher Zsigmond, ki több mint két évtizeden át valósággal mindenese volt Aradvármegyének, Kassán 1681-ben született s a német-római szent-birodalom nemesei közé tartozott. Mint ilyen szolgált Löffelholz és Nehm császári vezérek alatt Magyarországon, egyideig Arad vidékén¹⁾. A katonaságot elhagyva, 1709. július 4. harminczados lett Halmágyon, utóbb pedig Bácsmegyében Zsablyán²⁾. 1713. okt. 8. a király az udv. kamara előterjesztésére Aradra helyezte át s megjegyezte, hogy németül, latinul, magyarul, oláhul és ráczul is beszél³⁾. 1714. okt. 22. német nemességét a király Magyarországra is kiterjesztette s 1715-ben, Hanzell Antal távoztával, rábízta az Aradon akkor fölállított főharminczad vezetését. Nemességét 1715. aug. 19. hirdették ki Ribiczen, Zarándvármegyében⁴⁾, melyet ezentúl Araddal együtt több mint két évtizeden át teljes hatalommal kormányzott. Már 1715-ben elkészítette *Aradváros kamarai összeírását*, melyből kitént, hogy ott 102 birtokos és 10 zsellér család lakik s 94 az iparosok, 13 a kereskedők és csak 2 a honoratorok

Edelspacher Zsigmond aradi tiszttartó aláírása.

száma⁵⁾. 1720-ban már 169-re emelkedett a polgárok és 410-re a rác katoná-polgárok összege. Míg 1715-ben csak 81 köblös szántóföldjük és 170 láncz kaszálójuk volt az aradiaknak, 1720-ban már 795 köblös földjük, 526 szekérre való kaszálójuk, és 84 kapás szőlőjük állt művelés alatt, a mi különben mindösszevéve is csak 132 holdat tett ki. Ellenben a rác katonák 1774 hold földjén megtermett 9433 köböl gabona s 1816 szekér széna, míg szőlőjük csak 48 kapás volt⁶⁾. A polg. lakosok nagyobb része iparral foglalkozott, holott évi 30 frt jövedelemnél többre alig tehettek szert évenként s az 5 «nagy-» kereskedő sem keresett többet 150 forintonál⁷⁾.

Temesvár visszafoglalása után az aradi rácoknak mintegy $\frac{2}{3}$ -a az ú. n. bánágba költözött át, hová pompás töretlen földek, nagyszerű rétek és Mercy tábornok fényes ígéretei csalogatták őket. Azonban az itthon maradottak is nagy arányokban gazdálkodtak; 1718—20. közt pl. 22742 mérő gabonát vetettek el. Az utolsó háborúban sok marhájuk

¹⁾ *Bécsi kam. lt.* Lit. E. nro 18. — ²⁾ III. Károly oklevele 1722. aug. 16. — ³⁾ Hofkammer-Archiv. Másolata a hg. Thurn-Taxisok íratái közt. (Hg. Thurn-Taxis Egon szíves közlése). — ⁴⁾ *U.-o.* — ⁵⁾ Közli *Lakatos*, II. 203—6. — ⁶⁾ *U.-o.* 6—8. és 207—214. és *Szóllóssy* Károly az Aradi Közlönyben, 1884., 137—9. sz. — ⁷⁾ *Lakatos*, II. 8.

elpusztult ugyan, de évi jövedelmök így is többre ment 1912 frtnál. Egy tagban több birtokok is van, melyek 1 □-mfd. a terjedelme s ezek jobbadán legelők¹⁾). Elég tanulságos adat, ha meggondoljuk, hogy az egész akkori Aradvármegyét csak 8 □-mfdre²⁾, a porták számát pedig csupán 19-re becsülték.

S míg a katonák miatt saját földeiket is alig művelhették a polgárok, eldarabolt, összezsugorodott kis vármegyéjük területén egy eltűnt vármegyét keresgéltek. 1720. ápril 8.-án Bácsvármegye a váczi káptalan útján azt kutatta, hol feküdt az egykori Bodrogvármegye székhelye, Bodrog, a Tiszán, vagy a Maroson túl-e? S hogy nem az aradi vár építéséhez hordták-e el a bodrogmonostori romok tégláit³⁾? Szept. 20. pedig sajátságosnak találta, hogy Baját és vidékét Bodrogmegyének ítélték oda; holott Bodrog és egy templom romjai Arad mellett vannak a Marosnál⁴⁾. Bács, ilyes furfanggal élve, azért nem akarta kiereszteni kezeiből Bodrogot, mert félt, hogy nélküle nem állhat fenn, mint külön vármegye; Aradvármegye máris csak kincstári terület gyanánt működhetett. Azzal a szívóssággal azonban, mely e vármegyét jellemzi, most sem mondott le a jobb jövőbe vetett hitről s pl. az 1722. évi országgyűlésre ő is elküldte követeit *Kálnay* László jegyző és *Podránszky* György személyében⁵⁾. 1722. okt. 18. az országgyűlés *Arad*-, *Zaránd*-, *Csanád*-, *Békés*-, *Torontál*-, *Temes*-, *Krassó*-, *Bodrog*-, *Szörény*-, *Csongrád*-, *Valkó*-, *Szerém*-, *Bács*-, *Verőcze*- és *Pozsegavármegyéket* valóban ismét az ország kiegészítő részeinek nyilvánította, a mivel hallgatagon törvénytelennek bélyegezte az ú. n. bánóság megalakítását s így azt is, hogy Arad déli részét ahhoz csatolták. 1723. febr. 18. azután felhívta a rendeket a király, tegyenek javaslatot Arad s a többi vármegyék visszaállításának módozatai iránt; azonban ha a rendek már márczius elsején válaszoltak is erre a fölhívásra⁶⁾, s kívánatukat törvénybe is ígtatták⁷⁾, a kormány a temesi részeket mindamellet is teljesen német lábra állította s 11 kerületének egyik székhelyévé Lippát tette⁸⁾.

Mióta azonban tapasztalták az aradiak, hogy a kormány nem tekinti többé végvárnak Aradot s azt meglehetősen elhanyagolva, inkább Temesvárt, Belgrádot és Orsovát építteti⁹⁾, jobban mertek bízni megyéjük erősödésében s alkotmányos gyakorlatuk helyreállításában. Edelspacher, ki 1725-ben 12908 rajnai forintért Simándot, Lőkősházát, Ribiczét, Novoszellót, Tövisgyházát, Mácsát, Kakucsot, Gyorokot, Pélt, s Dombegyházát is megvette¹⁰⁾, 1727-ben erdélyi indigenatust nyert a gyoroki praedi-

1) *Szállóssy*, id. h. 138—9. sz. — 2) *Bél* id. kézírata. — 3) *Hazánk*, VII. 288. *Századok*, 1881., 581. — 4) *Hazánk*, VII. 290. — 5) *Régi orsz. lt.* fasc. NNB. Lad. M. nro 402. — 6) *Falugyay*, A kapcsolt részek. 223—4. — 7) 1723: XX. t.-cz. — 8) *Pesty*, Szörényi bánóság, I. 417. — 9) *Pethő* Krón. folyt. II. 129. — 10) *NRA.* fasc. 1024. nro 3. Ez adománylevelet a király az erdélyi kancellária útján adta ki.

catummal együtt s 1728. decz. 2. már, mint a tiszántúli összes kincstári jószágok igazgatója, császári tanácsossá lépett elő¹⁾). Luzsinszky püspök 1727-ben azzal akarta megfoghatóvá tenni a békési Sporer egyéniségét, hogy ő Békésben épp úgy praefectus, fő- és alispán egy személyben s Békésben oly határtalanul rendelkezik, mint Edelspacher Arad- és Zarándmegyében²⁾). Az ő korlátlan uralma alól való szabadulás reményében adott megbízó-levelet Aradvármegye 1728. május 22. — tehát az országgyűlés megnyitására kitűzött határidőn túl 5 nappal — a maga országgyűlési követeinek, *Edelspacher* Ignácznak és *Simonyi* Józsefnek, kik egyébiránt egyúttal az aradi császári tiszttartóság követei is voltak; sőt Edelspacher Ignác társával, Pogány Józseffel együtt Zarándvármegyének május 10. kelt megbízó levelét is magával vitte³⁾).

Az országgyűlés ismét foglalkozott a Részek ügyével s elrendelte, hogy a kirendelt udv. bizottság mielőbb folytassa munkálatait; a kamarai és katonai helyeket illetőleg pedig megígérte a király, hogy méltányosan fog eljárni⁴⁾). Egyelőre azonban még mindig csak azt kutatták, Magyarország mely megyéi tartoztak Erdélyhez? Az erdélyi udv. kancellária ilyenek gyanánt Apafy idejéből 1730-ban Krasznát, Közép-Szolnokot, Kővárvidékét, Máramarost, Bihart, Zarándot és Aradot nevezte meg a nélkül, hogy megmondhatta volna, mikor kerültek ezek Erdélyhez⁵⁾).

A bizottságnak és a kormányzéseknek kétségkívül foglalkozniok kellett volna azzal a kérdéssel is, Aradban és Zarándban van-e elég biztosítéka a megyeiségnek, van-e kellő számú nemesség és értelmiség? A törökök kiűzése után a kormány hódított területnek tekintette mind a két vármegyét s a neoacquistica comissio jóformán semmibe sem vette a fejedelmek donatioit. Már pedig ösmeretes, hogy Aradban és Zarándban a XVII. század elején egy teljesen új, erdélyi nemesség keletkezett s az ősi javak a közemberek sorából kiemelkedett vitézek kezei közé kerültek. Utódaik a XVIII. század elején vagy szétszóródtak, vagy rováson voltak Rákóczi szabadságharczában való részvételök miatt, vagy pedig nem tudták igazolni jogaikat, — szóval az első két évtizedben egyetlenegy birtokos nemes család sem volt Aradban. Sőt ez még a harmadik évtizedben sem igen érdemelte meg a *nemes* vármegye nevét. Aradvármegyének 1732. január 26. és márcz. 22. tett előterjesztése szerint ugyanis Aradvármegyében mindössze csak 3 földesúr volt; a modenai herczeg, báró Jósika Zsigmond és Edelspacher Zsigmond⁶⁾).

Az aradi tiszttartóság pecsétje.

1) „Nun mehr aber die über der Theiß liegenden fiscalitäten zu verjehen habe“. (Hofkammer-Archiv.). — 2) *Századok*, 1870., 477. — 3) *Régi orsz. lt.* Elenchus actorum diaetarum. Fasc. AAA. 1. és 3. Lad. S. nro 30., 88., 100. — 4) 1729: VII. t.-cz. — 5) *Kölksey*, Historiái vázlatok minden Munkái, IV. 204. — 6) *Crsz.-lt.* Ad. Non. 259. elött. Cons litt. 1732.

A helyett, hogy kisebb nemes családok letelepítését mozdította volna elő a kormány, mire a kincstári birtokok egy részének eladása kitűnő alkalmúl szolgált volna, Zarándmegyének majdnem mindakét nyugati járását egyetlenegy birtokosnak s mellé külföldinek, *Rinaldo* (Rajnáld) modenai hercegnek ajándékozta 1726. nov. 27.-én¹⁾ és (a falvak szabatos felsorolásával) 1732. decz. 11.-én²⁾.

Az Este-család idősebb ága Modenában, körülbelül Arad felszabadulásával egyidőben, 1694-ben halt ki. II. Ferencz trónjára most *Rinaldo* jutott, ki Sarolta Felicitas braunschweigi hercegnőt vette feleségül s így az 1071. — IV. Welf — óta különvált Este-család ismét egyesült. A spanyol örökösödési háborúban *Rinaldo* mint rokonának, I. József magyar királynak és német-római császárnak szövetségese harczolt; a francziák azonban Bolognába kergették s a császári seregek csak 1707-ben helyezhették vissza hercegi trónjába. Modena, Reggio s Mirandola hercegének, Corregio fejedelmének, estei őrgrófnak s kedves unokatestvérének nevezi őt III. Károly király 1732. decz. 11. Bécsben kelt oklevelében, melylyel a hazának mindenkor, főkép pedig a korábbi háborúk idején tett hű szolgálatai jutalmául az ő örökös magyar királyságának erdélyi fejedelemségében levő Zaránd- és Aradvármegye jenei és aradi kamarai kerületét ajánlékozta³⁾.

¹⁾ Másolata Aradváros levéltárában. — ²⁾ *Orsz. lt. Liber Reg.* Igen sok hibával közölte *Fábián* I. 209—210. és *Tört. Adattár*, II. 201—2. Fábiánnak birtokomban levő könyvében e donatiót a Lib. Regius alapján *Wenzel* Gusztáv, a kitűnő palaeograph maga javította ki. Megvan ez okirat Aradmegye 1741. évi jegyzőkönyvében is, I. 10—12. —

³⁾ Adománylevelét *Wenzel* Gusztáv javított szövege szerént közlöm. Ez azért is szükséges, mert Fábián pl. Illánczot csinált Hans (Honcz) s Velkavnát a Kápolna vel (= vagy) Kavna nevéből. Akármilyen száraz is, tanulságos és sokat mondó az így elajándékozott helységek jegyzéke, melyre nézve I. *Márki*, A modenai hercegek aradi uradalma (Alföld, 1887., 232.). *Zarándban* ezeket kapta a herceg: 1) Almás, Ágris, Aranyág, Apáti, Ágya, Belsőelind, Barakon, Csörmei (Csermő), Csintye, Draucz, Dud, Erdőhegy, Galsa, Gyula-Varsánd, Fekete-Gyarmat, Kurva-Kér, Kis-Jenő, Kerellyus (Kerülő, a régi Karulyos), Kerek, Muszka, Magyaráth, Moroda Gyarmatával, Miske, Nadab, Nádass, Nagyselind, Otlaka, Pankota, Pylly (Pél), Siria, Szöllős, Seprős, Szinthe, Sikló, Szinthe, Somos, Taucz, Ternova Agricscsal (Agris), Talpas és Vadász. 2) Ezeket a zarándi pusztákat: Botos, Bánkút, Belinszek, Bethemes (Betlenősi), Bodony, Békásósi, Bökön, Bessenye, Brustur, Bernóth, Bernód, Cserney, Ciunaközi (Csanakeszi), Egenház, Feydas (Fajdos), Fiseg (Füzegy), Gelvász (Gelvács), Jánosház, Irind, Kamerás, Kis Pelli (Kis-Pél), Kupa, Karanch, Kovasd, Kath, Kelmegyes (Kül-Megyes), Kis-Olivéth (Kis-Ölyved), Kis-Telek, Kecsul, Kalácsa, Megyes, Marócs, Mileve, Nagy-Kerek, Ökörít, Rutfalu, Számos, Szomboly, Selesties, Sederke, Szent-Kereszt, Szputa, Siklus, Szecsul, Szentus, Tótfalu, Talmácz, Városkősi (Váraskeszi), Vastelek és Wosérini (Vásári). — 3) Zarándmegye jenei járásában ezeket a lakott falvakat: Aldest (Algyest), Almás, Alsó-Csil, Alsó-Krokna Sárával, Árok, Baranda (Berende, most Berindia), Bersza, Bogdjest (Bogyest), Bohány, Boros-Jenő Mokrával, Bunczesti, Buthien (Buttyin) Csiger, Dészna, Diécs, Dombrovicza, Doncsén, Dulcs, Feynyes (Fenes, most Fényes), Felső-Csil, Felső-Krokna, Govasdia, Gross, Gurahans (Gurahoncz), Gurba, Hans (Honcz), Hodos, Hold, Járkoss, Járkostó, Józass, Ignest, Kakaró, Kondrató (régén Kenderató, most

Kikötötte a király, hogy Arad kamarai város a hozzátartozókkal együtt továbbra is kamarai hatóság alatt álljon; és hogy az említett járásokban az adó, a püspöki és papi tized, a harminczad, s a híd- és rév-vám, a déznai vashámor és azon járásokban és javakban való aranymosással együtt s végre az aradi őrség és vár szükségletére az uradalom erdejéből szükséges fa továbbra is ingyen álljon a kincstár rendelkezésére¹⁾. Megajándékozta viszont a modenai herczeget a kegyúri jogokkal és a pallosjoggal, a mit különben már öt éve gyakorol, mivel az 1726. évi első adomány értelmében e javakat még 1727-ben átadta neki a kir. kamara, úgy hogy III. Károly «császári királyi hajlandósága» most csak újabb kifejezést nyert.

Ez az adomány, mely Arad és Zaránd legszebb részeit egyetlenegy birtokosának juttatta oda²⁾, három nagy kérdést mozgatott meg Aradban: a katonait, egyházit és a megyeit. A rendes katonák és a határőrök ugyanis a maguk megrövidítését látták ebben a dologban. Az aradi várparancsnokság nevében *De Blois* alezredes, *Doppelmayer* József városi hadnagy és *Wittmann* Keresztély aradi császári tolmács 1733. aug. 8. tiltakoztak az ellen, hogy a modenai herczeg kapta Galsa és Siria falut, Bernót, Bernód, Batanicza Kasza, Kazmir, Földvár, Irind, Keresztúr, Kistelek, Kör, Milive, Panád, Sofrán (Sofronya), Szt.-Tamás és Varjasház pusztákat, melyek mind az *aradi* várhoz tartoznak; továbbá a *jenei* vár uradalmában Boros-Jenő és Sikula falut s Acsuka, Apateleak, Gáb, Gyarmat, Kér, Monostor, Pipáj, Pündlak, Pischia (Piski), Tamánd, Társ és Telek pusztákat, melyeket *mindig* a katonák használtak s használnak maig; óvást emeltek továbbá a herczeg pallosjoga ellen is, mivel ezt a főhaditanács magának tartotta fenn. Tiltakozását december 9.-én Ménesiben ismételte a katonaság³⁾, mely javaiban háborgatva és megrövidítve, határőri jellegéből pedig kivetkőztetve, mind jobban elkeseredett a kormány ellen.

Kontrató), Kápolna vagy Kauna (Kavna), Kertes, Kis-India, Kujet, Kujerst, Láz, Lugozi, Lunka, Madritsesti (Madrizest, régen Madárságfalva), Ménes, Miniát (Minyád), Mézess, Monyonasza (Monyásza), Monyoró, Moztst, Moszesti, Nadalbesti, Nyágra, Pless, Plop, Preszest, Revetis, Rossia, Szatka, Szalagyán, Szaturo, Sebes, Szerp, Szerény, Silingyia, Sikola, Szlatina, Solymos, Szuszán, Valemáre, Zemersel, Zimbra és Zöldös. — 4) És ezek a puszták: Assuka, Apateleak, Gaab, Gyarak, Keez, Pipái, Pindlok, Piskia, Rokszin, Tamásd, Társ és Tellek (Telek.) *Aradvármegyében* és az aradi kamarai kerületben 1) ezen lakott helyeket: Kuvin, Kovassincz, Kladova, Mikólaka, Ménes és Radna; 2) ezeket a pusztákat: Batanicza, Casmir, Cosza (Kasza), Földvár, Ferigyház (Fejéregyház), Keresztúr, Kör, Panát, Sofronya, Szent-Tamás, Szartzház (Szárcaháza) és Varjasház. Összesen tehát 122 falut és 82 pusztát, vagyis 204 helyet kapott adományúl Rinaldo herczeg.

¹⁾ Ezek a pontok *Fábián* közléséből kimaradtak. — ²⁾ Másfélszázad mulva (1892.) Aradban már csak 313.070 hold kötött (kincstári és hitbizományi) s 746,866 hold szabad birtok volt. Kedvezőbb arány, mint az ország átlaga (17 millió hold kötött jószággal szemben 32 millió hold szabad). — ³⁾ Közli *Fábián*, I. 48—9.

A kegyúri jogok s a püspöki és papi tized emlegetése viszont a kath. papságot is ügyeletre intette. Még az sem volt tisztázva egészen, Aradot a csanádi vagy az erdélyi püspökséghez számítás-e. *Preisler* Ferencz aradi plébános ugyanis, ki 1726. október 4.-én már ötven éves papi jubileumát is megülte, valósággal vita alatt állt, melyik egyházmegyéhez tartozzék. Gróf *Nádasdy* László csanádi püspök (1710—30.) nem követelhetette történeti jogok alapján, mert az aradi prépostság nem állott a csanádi püspökség hatósága alatt, hanem azon czímen, hogy ő igtatta be plébániai hivatalába; az erdélyi püspökök pedig azért tartottak hozzá jogot, mert 1721. aug. 10. az aradi toronyban levő harangot Mártonffy György erdélyi püspök szentelte föl, Aradon ugyanakkor (aug. 10—11.) ő bérmált, s 3 aradi minorita papnövendéket ő szentelt pappá¹). *Nádasdy* utóda, báró *Falkenstein* már határozottan a csanádi egyházmegyéhez számította. 1732. decz. 24. a helytartó tanácshoz intézett jelentése szerint a marosontúli esperességben Szegeden kívül mindössze csak 5 parochia van; és pedig Aradon kettő (1 a német városban a minoritáké s 1 a várban a ferenczrendieké), a 3. Makón, a 4. Földeákon s az 5. Radnán a ferencziek vezetése alatt. Mindezek a csekély stolán kívül csupán a hívek alamizsnáiból éltek. Most első sorban az *eleki* plébánia föllállítását sürgette a püspök s nem is eredménytelenül; mert ebben a faluban, melyet 1724-ben báró Haruckern György Elsassból, Lotharingiából és Württembergből behítt svábokkal telepített újra, 1734. ápril 30.-án bevezethette az első plébánost a Felső-Pfalzból, Neuenburgból származott Hollinger Antal Jánost. Május 8.-án azonban a nagyváradi káptalan már tiltakozott a csanádi püspökség hatósága ellen s a gyulai plébános által eltiltatta Hollingert a plébánosi teendők végzésétől; egy év mulva azonban már helyreállott a régi rend. 1723-ban fölépült a ferenczrendiek *radnai* temploma is, mely az utolsó török háborúban elpusztult²), a rend pedig 1730. június 24.-én Straxemann János vissovati tartományfőnök buzgólkodására valóságos konventté alakította át a radnai kolostort⁴). — *Zarándon* gróf Consbruch 1725-ben alapított plébániát s ennek első lelkészévé Stingini Budigua Antal Józsefet nevezte ki, kinek utóda 1728. Gebel Vilmos lett⁵). Saját költségén templomot is építtetett a gróf. Boros-

¹) *Bél* kézírata és P. Nagy Aradja (kézirat), 76. l. — ²) *Protocollum historiam parochiae Elekiensis complectens*. 3. l. — ³) Ezt a mostani templom baloldali tornyának belső részébe befalazott következő felírat hirdeti: ANNO | RESTAURATAE SALUTIS | SUPRA MILLESIMUM SEPTINGENTESIMU | VIGESIMO TERTIO HAEC ECGLESIA QVAE | DIRIS BELLI TURCICI TEMPORIBUS COM- | BUSTA ET AO 1681 SUB CURA R. P. AN- | DREAE ORD. S: F: PROV: BOSNAE ARGEN: | REPARATA FUERAT. NUNC: IN HON: | B: M: V: FUNDITUS NOVITER | EXSTRUCTA ET AMPLIA- | TA EST OPITULANTIBU | PIIS CHRISTIANIS. — ⁴) *Protocollum conventus Radnensis*, 1. lap. — ⁵) *Liber baptisatorum, defunctorum etc. ecclesiae Zarandiensis 1726—1753.* az illető évszámoknál.

Jenőn a törökök kiűzetése óta a török mecsetet használták templomul, melyben a katonai s világi pap szokott misézni. Soborsin mellett az elhagyott vinyesdi kápolnában az oláhok szerint csodák történnek, azért éppen ezekben az időkben helyre is állíttatta Salbek Máté aradi cs. sópéztárnok. A többi templom teljesen romokban hevert s Radnától Erdélyig és Aradtól Jenőig 10—10 mfdnyi vonalon nem volt plébánia. 1733. márcz. 25. tehát Falkenstein püspök kérve kérte a királyt és a helytartó tanácsot, gondoskodjanak újak építéséről. Ha 2000 frtot ad a király, Ménesen és Tótváradján már templomot és paplakot lehetne építeni. A protestánsoktól visszavehető templomok nincsenek. Erdőhegyen, Gyorokon, Gyarmaton, Makón és Bél-Zerénden ők maguk is csak fatemplomokban végzik istentiszteletöket. Vadászon és Nagy-Zerinden kőtemplomaik vannak ugyan s ezek az egyedüliek, melyek túléltek a török pusztítást¹⁾; mivel azonban ott nincsenek katolikusok, nem is kívánja háborgatni őket. Ő neki mindössze csupán két olyan képzett papja van, ki a nagyszombati Szent-István-kollégiumból került ki; a plébániákra általában csak szerzeteseket küldhet. Kijelenti tehát, hogy a nép nyelvében jártas papokra van szüksége s hogy gondoskodni kell a gyermekek tanításáról is, mi végből 40—50 frttal fizetett tanítókat kíván alkalmazni²⁾. — Kívánságait még jobban részletezte a Temesvárt a püspök vezetése alatt 1734. júl. 28. tartott értekezlet, melyen Lekith Antal aradi plébános-helyettes is részt vett. Ez az értekezlet sürgette, hogy szemináriumot állítsanak, mely a nemzet vigaszára a nemzet nyelvén értő papokat képezzen ki. A tanítókat a közterhek viselése alól fölmenteni, a Gergely-féle naptárt pedig általánosn efogadni óhajtotta. Ügyeletre utasította a plébánosokat, hogy a nem-katolikus gyermekek is kath. iskolákban tanuljanak, a minek végrehajtása épp úgy akadályozta volna az oláhság terjedését, mint az a tilalom, hogy kath. szülék gyermekeit az eretnekek föl ne fogadhassák szolgálkúl, hogy eretnekségeikkel és tévelygéseikkel el ne töltsék őket. Mivel Aradban és Zarámban protestánsok alig voltak, ez az intézkedés főkép a g-keletieknek szólt, kik a kath. és prot. szülék gyermekeit elkeresztelték, oláhoknak nevelték s így a magyarságot gyengítették. Az értekezlet elhatározta azt is, hogy a nép óhajtásához képest misszionáriusokat küld Odvosra, Birkisre stb., remélve, hogy legalább úgy gondoskodik róluk a nép, mint a törökök idejében, midőn vigaszukra és a ferenczrendiek kérésére a temesvári basa maga küldött hozzájuk kath. papokat³⁾.

Következéseiben legfontosabb volt azonban a *megyerendezés*, vagy inkább Arad- és Zarándvármegyék közjogi helyzetének szabályozása, mely, a Rinaldo-féle adomány után kevéssel, a *Carolina resolutioban* nyert elintézt.

1) A fölterjesztés hiányos. Fekete-Gyarmaton és Kovaszinczon pl. maig is állanak a régi kath. templomok. — 2) *Csanádi püspök. lt.* Tört. Adattár, II. 39—42. — 3) *U.-o.* 84—6.

III. Károlynak Bécsben 1733. febr. 20. s júl. 12. kelt parancsa Máramaros- és Aradvármegyét, hogy végromlásukat megakadályozza, Magyarországhoz visszacsatolta, Zarándot pedig két részre osztotta olykép, hogy Magyarországhoz közelebb fekvő területe ehhez, a másik viszont Erdélyhez tartozzék. Meghagyta, hogy Zaránd elkülönítése ügyében alkalmas mérnök menjen a hely színére, ki fölvételeiről térképet készítsen, hogy ennek alapján elkülöníthessék a vármegye erdélyi és magyar részeit. Magyarország részéről *Krucsay* János tiszántúli kerületi táblai ülnököt és *Bagossy* Lászlót nevezte ki. Az Erdélyben e vármegyék lakói részéről folytatott perekben Erdélyben hoznak ítéletet, új pereket azonban ezentúl csak debreczeni kerületi tábla előtt lehet indítani s a kir. tábla előtt folytatni. A megyei hatóságoknak is magyar törvények szerint kell eljárniok. Az erdélyi törvényes adományokat azonban továbbra is tiszteletben tartja a király¹⁾.

Nedeczky aláírása.

Júl. 17. a helytartótanács figyelmeztette a királyt, hogy Máramarosvármegyének van ugyan főispánja, sőt ideiglenes tisztikara is megalakult, a főispán azonban csak Erdély iránt tett esküt. A másik, t. i. *Aradvármegyében egyáltalán nincs hatóság* s így nem is lehet kellően igazgatni a megyét. (Pedig tulajdonképen gr. Consbruch viselte a főispánságot). Szükséges tehát, hogy Máramarosban a helyettes főispán Magyarország iránt is hűséget esküdjék s hogy Aradban rendes megyei hatóságot alakítsanak, mely az őt megillető összes föladatokat végezze. Nem akarná a helytartótanács, hogy Zarándvármegye neve elveszzen, hogy az ott birtokos és adomány- s egyéb levelekkel ellátott családok jogai csorbúljanak s hogy zavarok és visszaélések származzanak; azért tehát s hogy azon részekben a nemeség száma növekedjék, Zarándnak Magyarországhoz csatolandó részét tovább is Zarándmegyének kívánja neveztetni s külön hatóság gyanánt óhajtja szervezni. Ezt az Arad történetében oly fontos rendeletet *Nedeczky* Károly fogalmazta²⁾.

Augusztus 3.-án a király kijelentette, hogy mielőtt Aradvármegye igazgatása iránt határozna, tudni akarja, hány helység van benne, kik a földesurai, s politikai, helyhatósági, törvénykezési és adó-ügyekben idáig kik jártak el ottan³⁾.

Első feladatnak mégis a két vármegye anyagi erejének megösmeré-

¹⁾ *Orsz. lt.* HTT. oszt. Misc. fasc. 18. nro 163. és Máramarosvármegye lt. Nemeslevelek oszt., 37. sz. — ²⁾ Névaláírását a rendelet fogalmazványja alól fac-similében közlöm. — ³⁾ *Orsz. lt.* HTT. oszt. XVIII., 163. (Másolat).

sét tekintette a helytartótanács. Zarándvármegyében az 57 községgel Körösbánya vidékét is magában foglaló *halmágyi* járás Edelpacher Zsigmond, Kostyán Pál és Balogh István császári tiszttartóknak 1732. ápril 30. tett jelentése szerint a múlt évben (1730. nov. 1.—1731. okt. 31.-ig) 4438 frt 55 kr. adót fizetett; ez a járás, mely 1691. óta Magyarország-hoz adózott, ezentúl tehát adózás és minden egyéb tekintetben Erdélynek jutott. Ellenben megmaradt a korábbi állapot a borosjenei és zarándi járásban. Ugyanazon idő alatt Boros-Jenő mezőváros bírójának s esküdtjeinek, továbbá Serbul János, Zembran János, Gyingo János és Boldy János jenei ispánoknak jelentése szerint a borosjenei járás 74 községéből bejött 4710 frt 30 kr., míg Schener Sámuel és Philemon Kristóf zarándi tiszttartók, továbbá Szebeni Ferencz és Putnoky Mátyás járási jegyzők számadása szerint a zarándi járás 45 községéből 7066 frt 30 kr. folyt be¹⁾. A Pogány András alispán elnöklete alatt Boros-Jenőben 1732. ápr. 30. tartott megyei közgyűlés tehát 19,748 frt 25 kr.-ban állapította meg a vármegye adóját, melyből csak 22·5⁰/₀ esett az elszakított halmágyi járásra. Jellemző, hogy a legtöbb adót akkor az egész vármegyében — 500 frttal — Székudvar fizette.

Ugyanazon időben Aradvármegyének adója a zarándinak csak felétette ki, pedig ide vették Arad-város adóját is, mely az 1727/8. évben 3083 frt 25 krra rugott. Az igaz, hogy a hátralékot 1728. ápr. 12. — május 11. közt 1 hadnagynak, 3 káplárnak és 3 közembernek kellett behajtania, a mi külön ismét 57 frt 45 kr.-ba került²⁾, a mi fölért Kis-Jenő egész akkori adójával.

Az erdélyi gubernium különben úgy határozott, hogy az 1733. katonai esztendőben Zarándnak csak zarándi járása adózzék Magyarországhoz, a többi három (a jenői, halmágyi és brádi) azonban Erdélyben rójja le adóját. A király, ki az egyes járások hovacsatolása iránt biztosait csak nem régen küldötte ki, addig is, míg ezek jelentése alapján intézkedhetnék Zaránd felosztása és elkülönítése iránt, 1733. nov. 30. megparancsolta, hogy adózás tekintetében az egész megye Magyarországhoz, politikai és törvénykezési ügyekben pedig, az eddigi gyakorlat szerint, Erdélyhez tartozzék³⁾. A helytartótanácsnak 1734. márcz. 5. kelt fölterjesztésére viszont június 17.-én meghagyta, hogy a Zarándba küldött biztosok napi-díját a vármegye házipénztára fedezze s hogy a vármegyének mielőbb való felosztása végett *Bagossy* László és *Buday* László biztosok a tárgyalásra, illetőleg az erdélyi biztosokkal és a főhadi bizottság tisztjeivel való találkozásra határidőt tűzzenek ki. A biztosok szept. 8.-án elkészültek javaslatukkal és szept. 10. Bagossy alispán már visszatérhetett gróf Károlyi Sándorhoz¹⁾. Munkálatuk szerint a brádi járást egészen, a hal-

¹⁾ *Orsz. lt.* HTT. XVIII. 163. — ²⁾ *Aradi lt.* Portions-Rechnung pro anno 1728. —

³⁾ *Orsz. lt.* HTT. XVIII., 163.

mágyit pedig a Fejér-Körösbe ömlő Lazuri-patakig Erdélyhez és a többit Magyarországhoz kellene csatolni. A helytartótanács azonban, gróf Nádasdy Lípót s Morócz István előadásának és a mérnöknek meghallgatásával, jobbnak látta, hogy Erdély a brádi és halmágyi járást 22 portával egészen megkapja, a jenői és zarándi járás pedig 31 portával Magyarországhoz csatolva, továbbra is viselje *Zarándvármegye* nevét²⁾.

Pár hónap múlva azonban már módosult a helytartótanács nézete. A király rendeletére összegyűjtött adatokból ugyanis kitűnt, hogy Aradvármegyében a kincstári és modenai uradalmon kívül mindössze csak két földesúr van, ki a vármegye igazgatásában részt vehetne. Megyei tisztviselőket tehát máshonnan kell hozatni, még pedig jobb fizetés mellett. Az adózó nép terhein könnyítnek vele s a jörend érdekében tesznek tehát, ha Zarándmegye szomszédos két járását Aradhoz csatolják s az új törvényhatóságot *Arad-Zaránd törvényesen egyesített vármegyének* nevezik addig is, míg az országgyűlés törvény útján határozna. A hatóság élére nevezzen ki a király egy főispánt, ki a székújításról gondoskodik, még pedig úgy, hogy a tisztviselőket, a mennyire lehet, azon vármegye kebeléből választassa és csak ilyenek hiányában alkalmazzon más megyebelieket. Az így megalkotott hatóság azután más vármegyék módjára járjon el törvénykezési, politikai és gazdasági ügyekben is; az aradi vár parancsnoka pedig a katonai hivatalán kívül eső közhatósági dolgokba ne avatkozzék³⁾.

Gróf *Consbruch* Pál aradi főispán azonban időközben olyasmit tett, a mire a helytartótanács nem lehetett elkészülve. Egész önkényesen és teljesen szokatlan módon ugyanis Aradban *Edelspacher* Zsigmondot tette a vármegye inspectorává és a maga helyettesévé, *Bibics* Jakabot pedig Aradvármegye alispánjává nevezte ki; s őket 1735. ápril 24.⁴⁾ nemes urak és katonatisztek jelenlétében Aradon ünnepiesen be is igtatta tisztjökbe.

Ezen ünnepségen nagy számban jelentek meg a rácz katonatisztek is, kik nagyon elégtelenek voltak azzal a politikával, melyet a bécsi kormány a rácz és különösen a görögkeleti kérdésben folytatott. *Szegedi-nác*s Jovánovics Péter vagy *Péró* pécskei rácz kapitány, ki a szomszéd megyebeli elégtelen magyarokkal folytonos összeköttetésben állt, már nyílt fölkelésre gondolt. Azt hitte, ezen beigtató ünnepen minden rácz tisztet megnyerhet ügyének.

Lázadása siettette Aradban a vármegyei intézmény törvényesen való helyreállítását s a határőrség teljes megszüntetését. Eredményeiben oly fontos tehát, hogy valamivel bővebben kell vele foglalkoznunk.

¹⁾ *Károlyi* önéletírása, 133. — ²⁾ *Orsz. lt.* HTT. XVIII. 163. — ³⁾ *U.o.* — ⁴⁾ A beigtatás idejét *Strba* vallomásából ismerjük. *Kancelláriai lt.* ad. nr. 304. e lit. priv.